

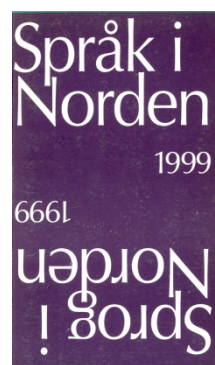
Sprog i Norden

Titel: Årtusindparat? Nye ord i 1990'erne i dansk – og norsk og svensk

Forfatter: Pia Jarvad

Kilde: Sprog i Norden, 1999, s. 51-66

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/sin/issue/archive>



© Nordisk språkråd

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af Sprog i Norden (1970-2004) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Årtusindparat? Nye ord i 1990'erne i dansk – og norsk og svensk

Pia Jarvad

Ved millenniumskiftet

Ved år 2000-skiftet ses der gerne tilbage i et langt vue, historiske begivenheder trækkes op i rids, der males med bred pensel og udgives bøger om det lange stræk. Dansk blev beskrevet i "Dansk i tusind år" (Karker 1993), mens svensk fik hele to beskrivelser: "Svenskan i tusen år" (Moberg og Westman 1996) og "Svenska språket under sjuhundra år" (Pettersson 1997). Og i referat af møde i Norsk språkråd kunne man læse at man overvejer en "Norsk i tusind år" i anledning af årtusindskiftet. Med denne artikel skal der også ses tilbage, men kun så kort som et enkelt tiår med udgangspunkt i dansk sprog og med vuer til norsk og svensk. Materialet er i hovedsagen Jarvad 1999, Leira 1990- og Moberg 1990-.

I året der gik har *århundredskiftet* været et påtrængende emne med alt hvad der hører til, lige fra dommedagsprofetier til diskussion om hvornår det begynder. Egentlig er spørgsmålet om hvornår det nye århundrede begynder, ikke først og fremmest af sproglig art, men det bliver behandlet som sådan (Nyt fra Sprognævnet 1991/2 og i sammendrag sammesteds 1998/4 og 1999/1).

Argumentationen bygger på at at det første årti i vores tidsregning må have været år 1–10 inklusive, det andet 11–20 og så fremdeles. Derfor må det sidste år af det årti som begynder med fx 1981 slutte med 31.12.1990. Det er fordi, siges det, at det første år i vores tidsregning må kaldes år 1, og at det første tiår derfor må være 1-10 med 10 inklusive. Det første årtusind må også starte med år 1 og gå fra 1 til 1000 inklusive. På den måde vil *årti* og *årtusind* begynde med et 1-tal og ende med 0. Men denne måde at regne *årtier* og *årtusinder* i er ganske i modstrid

Pia Jarvad

med den almindelige sprogbrug, og der er da også gode argumenter for at den almindelige sprogbrug er logisk og fornuftig nok. Og i hvert fald er det sikkert at årsskiftet 1999/2000 vil blive fejret som *tusindårsskiftet*.

I svensk bruges ordet *tusenårsskifte* og i norsk *tusenårsskifte* for det samme, og også *millennium* bruges i begge sprog. Ordet *millennium* fik sit store gennembrud i dansk i 1998. Det er et nylatinsk dannet ord til ordet *mille* 'tusind' og ordet *annus* 'år'. Ordet har nu eksisteret i dansk siden midten af 1980'erne og er vel en dansk udgave af et tilsvarende engelsk ord, og det er givet vis dannet efter *decennium* 'tidsrum på ti år'.

Ord som (år) *2000-parat*, (år) *2000-problematik*, (år) *2000-udfordring* bliver almindelige i dansk i 1998, og de er oversættelser af engelsk *Year 2000 problem*, *Year 2000 challenge* o.l. som i et amerikansk tidsskrift over nye ord er noteret allerede fra 1993. Her er det *årtusindnissen* der spøger – dvs. uvisheden om hvad der sker i alle chipsene og computerne som ikke er *årtusindparate*. I svensk bruges *2000-omställning*, *2000-problem*, og apparater der er *2000-parate*, kaldes *sekelskiftessäker* og er forsynet med en *säker 2000-märkning*.

Spam

1990erne blev det årti hvor den personlige computer for alvor slog igennem, og året 1998 hvor brugen af *Internet*, oprettelse af *hjemmesider* mv. blev sagen. Det gav ord som *chatroom*, *hostmaster*, *skærmskade* (*skærmarbejde* er fra 1987), *videodisk* (efterfølgeren til *cd*'en; dvs. datamedie til opbevaring af data, herunder musik og film), *vindue* i ny brug om et programs skærmbillede, *værktøjsbjælke* om 'striben på edb-skærm med et programs funktioner i form af ikoner' og *xc*, som betyder 'billig pc med få funktioner'. Fra 1997 er ordet *cookie*, der ikke er en kage, men en 'tekstfil til at identificere *internetsurferen*, fx den der besøger ens hjemmeside'. *Pauseskærm*, *screensaver* og *skærmskåner* er flere ord for samme lille program som gør at billedet ikke fryser fast på skærmen, når der ikke arbejdes. Ofte

er det et farvestrålende mønster der bevæger sig, fisk der svømmer o.l.

Ordene *spam*, *spamme*, *spammer*, *spamming* (snart kommer vel også *spamning*) repræsenterer mønsteret når vi låner ord: et rod morfem er nok til hele rækken af ord. *Spam* er et brev, forsendelse, reklametryksag som sendes over Internettet til en modtagers *e-postadresse*, og det er karakteristisk at modtageren har ikke ønsket posten. Ordet har en pudsigt etymologi: Det er fra engelsk *spam*, som er navn på et konservesprodukt *Spam*. *Spam* er krydret skinke, nemlig *sp(iced h)am*. Når navnet *Spam* går over til at betyde noget uønsket, så skyldes det at det er overtaget fra *The Spam Sketch* af Monty Pythons Flying Circus, hvor gæster i cafeen kun kan få retter med spam, som ingen ønsker. Men ordet *spam* låner vi, og hertil kan der dannes efter et helt regelmæssigt mønster verbet *spamme*, nomen agentis *spammer*, nomen actionis *spamming* eller *spamning*. Noget tyder dog på at i hvert fald *spamming* er lånt og ikke hjemmegjort eller også ligger engelsk orddannelse latent i dansk ved siden af dansk orddannelse.

Også *Web* (Dansk Sprognævn anbefaler med stort, men i sammensætninger kan det også skrives med lille, og Sprognævnet anbefaler bøjningen *Web*, *Webbet*) er et nyt rod morfem i dansk. Det er et direkte lån fra engelsk hvor det betyder 'spindelvæv, spind'. Selve ordet er i dansk fra 1995 og kendt fra 1994 i amerikansk. Det indgår – som andre danske rod morfemer der betegner nye ting – i nye sammensætninger, dvs. det lader sig kombinere med danske (eller udenlandske) ord som fx i *webadresse*, *webbrowser*, *webcrawler*, *webgirl*, *webhotel*, *weblæser*, *webmaster*, *webserver*, *webshopping*, *websiteside*, *website*, *websted*.

1990'ernes informationsteknologiske ord er blandt andet: *antivirusprogram*, *bambusmaskine*, *betaversion*, *bogmærke*, *boote op*, *brandmur*, *browser*, *brugernavn*, *bundkort*, *chat*, *chatte*, *client/server*, *datapost*, *desktopper*, *dobbeltklik*, *domænenavn*, *dongle*, *dosprompt*, *downloade*, *dåsesoftware*, *e-brev*, *e-post*, *FAQ*, *fredag d. 13.-virus*, *groupware*, *http-adresse*, *hyperlink*,

Pia Jarvad

hypertekst, laptop, mail, newbie, pc-virus, plug and play(-), smiley, sneglepost, trojansk hest, værktøjsbjælke. Listen er langt fra udtømmende, men dog repræsentativ for det som er ganske almindeligt også i dansk: at der også fordanskes inden for denne gren af dagligdagen, og ordforrådet er slet ikke så engelskpræget som mange mennesker vil gøre den til.

Norsk språkråd og Svenska språknämnden (sammen med datatermgruppen) har begge dataordlister tilgængelige på deres hjemmesider (Norsk språkråd 1999; Svenska datatermgruppen 1998) hvor de vigtigste IT-ord, dvs. informationsteknologiske ord, foreslås i henholdvis norsk og svensk sprogdragt. Der oplyses også om bøjning og betydning i en mere udførlig form i den svenske end i den norske. En tilsvarende service er under udarbejdelse i Dansk Sprognævn. Men fælles for alle tre lande er det at engelsk er udgangssproget, og der kan ske en nationalisering spontant, jf. ovenfor. Således bruges også *mus* i alle tre sprog efter engelsk *mouse*. I dansk kan man få *museskade* af den, i norsk *musesjuka*, og i svensk *mussjuka*, og det sker uden indblanding fra sprogråd og -nævn. Derimod er dansk *hjemmeside*, norsk *hjemmeside/heimeside* og svensk *hemsida* nok hjulpet lidt på vej. I norsk foreslås *vev* for *web*, og man møder *vev* på indgangssiden på Norsk språkråds hjemmeside (Norsk Språkråd 1999). Tilsvarende er *väv* forsøgt i Sverige, hvor man fx kan se på Svenska Språknämndens hjemmeside at *väv* *mästare* er Claes Garlén (Svenska språknämnden 1999). Men i datatermlisten (Svenska datatermgruppen 1998) gøres der ikke meget forsøg på at cementere forslaget, derimod er *web* ortografisk delvis sverifiseret med *-bb'*er, og opslagsord som *webbaddress*, *webbhotell*, *webbläsare* osv. er med. I den norske dataordliste fremgår det ikke om *vev*, *vevsted*, *vevteknologi* og *Verdensveven* (= *World Wide Web*) er slået an, og i Språknytt er kun et enkelt ord med *web-* med, nemlig *webleser*. I dansk har ordet *spind* været brugt sporadisk, men *web* er i en sådan grad fastømreret i sprogbrugen at næppe nogen vil forsøge at foreslå et afløsningsord.

Bindestregsdansker

Ord kommer udefra og får indfødsret i det nye land, ikke altid uden diskussion, men i mange tilfælde sker der en assimilation af ordet og en tilpasning i en sådan grad at de efter en tid ikke opfattes som fremmede mere. Det samme gælder for mennesker, og indvandrerdebatten i Danmark gav sit bidrag til tiårets høst af nye ord: *tosproget* hvor *tosproget* ikke blot betyder 'med to sprog, som behersker to sprog', men betyder 'som har dansk som andetsprog'. Denne særlige betydning bruges oftest i forbindelse med omtale af tosprogede elever i skolen, om tosprogede skoleklasser o.l.(Heidemann Andersen 1998). Ordet *danlænder* blev foreslået i 1997 af kultursociolog Mehmet Ümit Necef som et mindre belastet ord end *andengenerationsindvandrere* som i øvrigt er kendt siden 1991. For at pointere det danske blev ordet *førstegenerationsdansker* dannet også i 1997, og *bindestregsdansker* i 1998. Det sidste ord skal forstås som en dansker med anden etnisk baggrund end dansk som angivet med bindestreg mellem oprindelseslandet og dansk, fx tyrkisk-dansk.

Halal

I dansk kan andelen af de engelske lån blandt de nye ord svinge efter optællingsmåde fra o. 13 % til 37 % (Jarvad 1999b). Disse tal kan ikke direkte sammenlignes med norske og svenske tal, idet der ikke er sikkerhed for at optællingsmåderne er de samme. I de tre centralnordiske anglicismeordbøger (Graedler og Johanneson 1997, Sørensen 1997, Seltén 1993) er antallet af anglicismer vidt forskellig fordi basismateriale, redaktionsprincipper og definition af engelske lån er forskellige (Jarvad 1999c). Det er derfor ikke muligt på den basis at verificere dogmet om at der er flere engelske lån i dansk end i svensk og norsk.

Ellers låner vi i dette tiår amerikansk i samme omfang som vi plejer, og vi danner nye danske ord lige så ihærdigt som tidligere. Omtrentlig kan man sige at hver gang vi låner et rent engelsk ord, laver vi 3-5 nye danske.

Pia Jarvad

I dansk er der dog en svag øget tendens, hvis man ikke lige-frem kan kalde det en trend, til brug af direkte lån fra engelsk (Jarvad 1999b). Men der er en stærkt øget brug af "eksotiske" sprog i dansk i 1990'erne, fx *amazu shoga* 'skiver af ingefær i sød eddikelage', *angelino* 'indbygger i Los Angeles', *baiana* 'dans til brasilianske rytmer; fordanser ved karneval i Rio', *bolas* 'kuglespil', *botinas/botitas* 'tøfler i skind', *dashi* 'bouillon af tun og tang', *focaccia* 'italiensk brødtype', *gelato* 'spiseis', *guanarana* 'euforiserende frugt', *halal* 'muslimsk slagtemåde', *hispanic/hispanier* 'amerikaner af spansk, latinamerikansk oprindelse', *klezmer* 'jødisk folkemusik', *kudu* '(kød fra) afrikansk antilope', *latino* 'person af mellem- og sydamerikansk afstamning', *lomilomi* 'art massage', *margarita* 'art drink', *mujahedin* 'fundamentalistisk muslim som fører guerillakrig især i Iran og Afghanistan', *panzerotti* 'halvmåneformet brød med fyld af ost pølse og stegt i olie', *pesto* 'sovs af olie, gedeost, basilikum og pinjekerner', *polancebrød* 'art hvedebrød', *rastafarihår* 'hår i snoede, uglede længder', *rucola* 'art grøn salat', *shiitake* 'japansk svampeart', *soca* 'vestindisk musikform med præg af soul og calypso', *taco* 'sprød pandekage med fyld', *tamagotchi* 'elektronisk kæledyr', *wok* 'rundbundet stegegrøde'.

übertrendigt

I amerikansk er brugen af enkelte tyske glosser og af omlyd dukket op i begyndelsen af 1990'erne blandt unge amerikanere. Den har slangkarakter og signalerer tilhørsforhold til den gamle verden. Det er brugen af *über* som forstærkende ord, *totally fahrenvergnugen* 'total køreglæde', som oprindeligt blev lanceret i en annonce for Volkswagen, og stavemåden *fukengriven* for *fucking grooving*. Med denne omvej via USA er vi nu også begyndt at bruge tyske elementer; en mærkelig bagvendt situation som i øvrigt er den samme i svensk. Den danske sanger Sanne Salomonsen lancerede i 1994 pladen *Sanne Ünplugged*, og *über* bruges på tilsvarende måde i dansk og svensk som i engelsk:

tidsskriftet Wired .. er blevet über-trendsetteren for den nye Internet-generation. (Berlingske Tidende 20.4.1997)

über-junkien Willian S. Burroughs' kultromaner. (Berlingske Tidende 22.8.1997)

Også brugen af *infobahn* for 'informationsmotorvej', altså *Internettet*, er fra amerikansk.

Fra svensk til dansk og omvendt

Ord udveksles mellem de tre nordiske sprog. Det er dog ofte ganske svært at konstatere lån, sprogene er i den sammenhæng for ens. Men i dansk vil man dog sige at disse følgende ord sandsynligvis har deres oprindelse i svensk: *allemandsret*, *blandingsøkonomi*, *byggeboom*, *bådsportskort*, *datastue*, *finurlig*, *fondssocialisme*, *forbandet*, *frikommune*, *funke* 'fungere', *gym-ping*, *helse-*, *håndtag* 'håndsrækning', *idrætsgymnasium*, *lægte*, *multtoilet*, *præcis*, *på sigt*, *segment*, *spritny*, *tænde på*. Fra dansk til svensk er der også påvirkning med ord som *alders-rasism*, *hög svansföring* (dansk *høj cigarføring*). Brugen af *fet* som forstærkerord, især blandt unge, sker i svensk i midten af 1990'erne, mens tilsvarende brug af *fed* og *fedt* begynder allerede omkring 1970 i dansk.

Udtrykket *göre fingret åt ngn* er ganske vist oprindelig fra engelsk *give somebody the finger*, men er nok kommet til svensk via dansk, i hvert fald er det registreret ca. 10 år før i dansk end i svensk. På samme måde er *hål i huvudet*, *köra sitt eget race/lopp* og *närpolis* fra dansk.

Den svenske forestilling om danskere kommer til udtryk i det svenske *fiska danskt*, som forklares ved at gruppen af sportsfiskere nyder den medbragte mad med et øje på fiskevandet. Ser det ud til at der skulle komme fisk, sendes den yngste i gruppen til at fiske og får han fangst, så først forlader de andre maden for at fiske!

Pia Jarvad

Fra norsk til dansk og omvendt

Selvfølgelig går der ord fra norsk til dansk også, men her er det endnu sværere på overbevisende måde at godtgøre lånevejene. Men dansk *dumfræk* er nok fra norsk *dumfrekk*. I 1989 begynder man at tale om at indføre det norske *konfliktråd* 'møde mellem offer og gerningsmand' i dansk retspraksis, og med tingen følger ordet.

I den leksikografiske verden introducerer nordmænd de nyttige afløsningsord *lysark* 'overheadtransparent' og *støtteark* 'handout', som begge synes at have fremtid for sig. Den anden vej, fra dansk til norsk, er ord som *aldersrasisme*, *baklandslivsform*, *frontkjemper*, *høy sigarføring*, *kvinde kondom*, *madsminke*, og brugen af *skap*- i nye sammensætninger med betydningen 'hemmelig-': *skaptilhenger*, *skapliberalist*.

Dansk og nordisk orddannelse

Sammensætninger

Ord som *aldersracisme*, *antivirusprogram*, *brugernavn*, *bundkort*, *datapost*, *dobbelklik*, *domænenavn*, *dåsesoftware*, *hypertekst*, *miljødiesel*, *værktøjsbjælke* er ganske almindelige determinative sammensætninger som dem der er flest af i de nordiske sprog. Ikke overraskende er denne orddannelsesmulighed den mest udnyttede blandt nye ord. Den repræsenterer ikke noget nyt, men bekræfter at der inden for orddannelse bygges på velkendte mønstre. I norsk og svensk bygges på samme mønstre: norske sammensætninger er fx *aldersrasisme*, *eggdonasjon*, *fastkurspolitikk*, *reisegaranti* og svenske er *åldersrasism*, *butikksby*, *miljødiesel*, *plusmodell* 'fotomodell med fylliga former'.

Possesive sammensætninger eller bahuvrihi efter deres betegnelse i sanskrit er ord som *blegansigt* 'person som har et blegt ansigt' synes kun lejlighedsvis at være baggrund for nydannelser. Lidt mere produktiv i nyordsdannelse er de kopulative

sammensætninger, som efter deres navn i sanskrit også kaldes dvanda. Det er ord som *prinsgemal* 'person som både er prins og gemal'. Ordet *dumsmart* betyder 'indbildt smart på en dum måde', og det har givet anledning til andre ord af samme type: *dumfræk*, *dumsikker*.

Den imperativiske sammensætning er fx *drive-in*, *læs-let*, *pop-op*, *set-up*, *plug-and-play* 'automatisk installering af hardware'. Denne type bruges hyppigt som førsteled i sammensætninger, fx *stand-up-komiker*, *spin-off-produkt*, *stand-by-funktion*. Af disse eksempler er nogle direkte fra engelsk, men der er næppe tvivl om at selve orddannelsestypen er på vej frem i dansk som følge af dens popularitet i engelsk ligesom sammensætninger med præpositionsforbindelser eller andre former for ordgrupper på førstepladsen: *bad-taste-party*, *CO₂-afgift*, *easy-touch-betjening*, *jord-til-jord-missil*, *klient-server-system*, *plet-væk-tæppe*, *pull-down-menu*, *push-up-bh*, *Rip-Rap-Rup-effekt* 'det fænomen at ledere udpeger andre ledere som ligner dem selv', *stay-up-strømpe*, *trickle-down-teori* 'nedsvivnings-teori', *ud-af-kroppen-oplevelse*, *vugge-til-grav-koncept*, *white-water-rafting*.

I norsk kan nævnes eksempler som *utenforland*, *utenforparti*, *utenforskap* og i svenske kendes ordtypen også, fx *print-ondemand*, *time out*, *ståuppkomik*.

Ordgrupper

Efter et helt regelmæssigt mønster dannes ordgrupper hvor et enkelt ord er den centrale og primære. Til nye substantiviske simpleksrødder (i almindelighed lånt fra andre sprog, i sjældnere tilfælde ord der oprindeligt er en forkortelse) er substantivet kernen hvorudfra der – senere – dannes præterium participium brugt som adjektiv, nomen agentis, nomen actionis, verbum i aktive former, fx:

alkolog substantiv 'terapeut for alkoholist' 1992; *alkologisk* adjektiv 1994

Pia Jarvad

bitch substantiv 'tæve, mær' 1993; *bitche* verbum 'skræppe op' 1998 – Tilsvarende på svensk: *bitch*, *bitchig*, *bitchighet*

dobbeltklik substantiv, på pc: 'to klik efter hinanden på musen' 1990; *dobbeltklikke* verbum 1993

homeshopping substantiv 'det at gøre indkøb fra hjemmet' 1987; *homeshopper* nomen agentis 1994; *homeshoppe* verbum 1995.

nedsmeltning substantiv 'sammenbrud' 1984; *nedsmelte* verbum 1998

spam substantiv 'uønsket e-post' 1997; *spammet* participium 1997; *spamme* verbum 1997; *spammer* nomen agentis 1997; *spamming* nomen actionis 1997

Det er sjældent at sammensætninger med adjektiv eller verbum som sidsteled er primære i orddannelse, jf. dog *fodslæbende* (1987) med de efterfølgende dannelser *fodslæb* (1991), *fodslæber* (1989), *fodslæberland* (1992). Tilsvarende dannes der ordgrupper i norsk, fx *antiturisme*, *antiturst*; *byggebiolog*, *-logi*, *-logisk*; *nettsjekking*, *nettsjekker* og i svensk: *avtalspensionera*, *avtalspensionering*; *chat*, *chatta*; *mulla*, *mullad*, *mullning*.

Afledning

Skabsafledninger og kryptosammensætninger

Afledning i dansk, norsk og svensk sker efter samme mønster som tidligere, og det sker i ordgrupper som nævnt ovenfor. Blandt de mere påfaldende udviklinger der sker i de nordiske sprog, foregår i grænseområdet mellem afledning og sammensætning med de såkaldte kryptosammensætninger og skabsafledninger (Jarvad 1995b; Skolseg 1997). Her er samlet nogle af disse højproduktive overgangsformer mellem

sammensætning og afledning som er fælles for den nordiske sprogudvikling:

-ansvarlig 'som har ansvaret, er chef for det som førsteledet betegner', i dansk fx *budgetansvarlig*, *energiansvarlig*, i svensk fx *dataansvarig*, *fasadansvarig*, *utbildningsansvarig*.

-faktor, fx dansk *chillfaktor*, *miljøfaktor*; svensk fx *hippfaktor*, *kändisfaktor*, *trendfaktor*.

mega-: 'meget stor', fx *megaby*, *megastjerne*, *megatrend*, norsk fx *megamett*, *megastjerne*, *megatrend*, svensk fx *megastad*, *megastjärna*, *megatrend*.

-pakke 'helhed bestående af flere dele' i dansk fx *børnepakke*, *kongrespakke*, *teaterpakke*, *EU-pakke*; i norsk fx *handlingspakke*, *kulturpakke*, *sportspakke*.

teflon- 'om førsteled hvor problemer o.l. preller af', fx dansk *teflonpolitiker*, svensk *teflonman*, *teflonpolitiker*, *teflonpop*.

øko- 'økologisk', økologisk rigtig', fx dansk *økocamping*, *økofeminisme*, *økolandbrug*, *økomuseum*, *økomærke*, *økomælk*, *økotoksikolog(i)*, *økoturisme*. I norsk kendes i hvert fald *økotoksikolog(i)*, og i svensk *ekoby*, *ekoförsvär*, *ekotoxikolog(i)*, *ekoturisme*. Brugen af *øko-/eko-* svarer til engelsk *eco-*, tysk *Öko-* og fransk *éco-*, et af de elementer som ikke kun er fællesnordiske, men også internationale.

Forkortelse og afkortede udtryk

Forkortelsen som orddannelsesmulighed er stærkt produktiv i de nordiske sprog. Her indskrænkes det til at omfatte de typer som genfindes i de tre sprog og som er de trendigste i orddannelsen. Det drejer sig om initialforkortelsen (akronymet) som består af førstebogstavet i det som forkortelsen står for. En del af disse forkortelser udfylder et af de mange tilfældige huller i

Pia Jarvad

ordstrukturen og giver på den måde sproget en tilgift af et ordmorfem som kan indgå i orddannelse, jf. også *spam* ovenfor. Det er ord som *pin*, som især optræder i sammensætningen *pin-kode*. Det er en fircifret kode som brugeren af betalings- og kundekort til pengeautomater skal indtaste. Det er forkortet af engelsk *Personal Identification Number*, og det svarer til dansk 'personlig identifikationsnummer'. Andre initialforkortelser som ikke får den samme ordstatus som de ovenfor nævnte, er fx *sf* 'Science Fiction', *SGML* 'sprog til beskrivelse af standardiserede dokumenter' (af engelsk Standard Generalized Markup Language), *IB* 'International Baccalaureate', *PKU(-elev)* '(elev i) praktikpladskompenserende undervisning'. *BBS* er en forkortelse for *Bulletin Board Systems*, og det er en art elektronisk opslagstavle, hvor brugeren via et modem kan hente beskeder, oplysninger og programmer hjem til sin pc over telefonlinjen. Og *http* kan næppe undgås at blive nævnt, det er forkortet af *Hyper Text Transfer Protocol*, og der er et fælles sprog for internetkommunikation.

I norsk kendes *html* fra Internettet, *KAJA* er 'kompetanse, arbeidstrening og jobbskaping i arbeidslivet' og i svensk *HDTV* 'skarp-TV', *pc*, *pk* 'political correctness, politisk korrekt'.

Kortformer i dansk

Med ordet "kortform" forstås der her ord dannet ved en eller anden form for afkortning af det fulde ord. I Jarvad 1995a, s. 238–50 er der en udførlig redegørelse for de forskellige typer i dansk på basis af materiale fra 1955–95.

Her er eksempler fra 1990'erne på udeladelse af slutningen af ordet: *eks* 'ekskone, eksmand', *key* 'keyboard', *kval* 'kvalifikationsrunde', *kvale* 'kvalificere (sig)'.

Kun stavelser fra flere ord står tilbage i *soca* 'vestindisk musikform'; af *soul* + *calypso*, og i *sosu* 'social- og sundheds (uddannelse, hjælper). Her er den rubriceret som en forkortelse, men den ligger tæt på teleskopordet.

Teleskopordet i dansk

At kombinere og afkorte giver ofte særegne ord. Der er flere betegnelser for denne påfaldende orddannelsestype teleskopord, primultimaord, kontamination eller blends, som er den engelske betegnelse (Algeo 1980). Ordtypen kan med god ret også karakteriseres som forkortelse, og den kan ligne en del af kryptosammensætningerne. Varemærker synes især at høre til her, fx *Bornzola* af *Bornholm* + *gorgonzola* om en gorgonzolatype fremstillet på Bornholms Andelsmejeri og lanceret i 1994.

Mindre seriøs er dannelse *Bistandsbul* af ordet *bistand* + *Istanbul* til en nedsættende karakteristik af forsørgelse af indvandrere. Af de mere seriøst brugte ord som i en vis grad nu hører til det almene ordforråd er ord som disse:

camcorder (1989) 'transportabelt videokamera med indbygget båndoptager som kan optage videobånd og i nogle tilfælde også afspille dem'. På engelsk er ordet dannet af *camera* + *recorder*.

EPO (1996) 'hormon som benyttes til at øge kroppens ydeevne' Af den lægelige betegnelse *erythropoietin*.

filosofiction (1996) 'litterær genre som er en blanding af filosofi og fiktion'. Af *filosofi* + *fiction*.

hospitel (1991) 'sted hvor mindre behandlingskrævende syge kan indlægges med tilsyn af praktiserende læger og med støtte af hjemmeplejen'. Af *hospital* + *hotel*.

krolf (1993) 'mellemting mellem krocket og golf, spilles på en naturbane som er større end minigolfbane med kugler og køller som i krocket' Af *krocket* + *golf*.

luxese (1993) 'adfærd præget af luksus og askese, velplejet beskedenhed'. Af engelsk *luxese*; dvs. *luxus* + *askese*.

sysop (1993) 'systemoperatør som driver et bulletin board system'. Af engelsk *sysop*, dvs. *system* + *operator*.

Fællesnordiske faste udtryk

En række nye udtryk er opstået i 1990'erne. Dem som går igen i dansk, norsk og svensk er primært udtryk fra engelsk, fx *shoot oneself in the foot* bliver til *skyde sig selv i foden* på dansk og *skjuta sig själv i foten* på svensk. Udtrykket *give somebody the finger* bliver i dansk til *give fingeren*, på norsk til *vise fingeren* og på svensk til *göra fingret åt någon*. Det danske udtryk *blive taget/overrasket med fingrene (nede) i kagedåsen* o.l. kendes fra o. 1980. Det betyder 'blive taget i en uærlig handling, på fersk gerning', og det er et fast udtryk som i 1990'erne også får en udbredelse i svensk: *fingrarna i syltburken*. Men også i italiensk har man fingrene andre steder end i bukselommerne: *con le mani nella marmellata*, i engelsk *a finger in the pie*.

Fællesnordisk er også det som på engelsk kaldes *catch somebody with his pants/trousers down*. På dansk, hvor det er gammelt, kaldes det *blive taget med bukserne nede*, på norsk hedder det *bli tatt med buksene nede*, på svensk *stå med byxorerna nere*, og her er udtrykkene fra 1990'erne. Det danske *komme ud af skabet* svarer til norsk *komme ut av skapet* og svensk *komma ut ur garderoben*; alle tre sprog har det fra *come out of the closet*. I dansk kan man *male sig op i et hjørne* når man har skabt sig selv problemer. I svensk maler man på samme måde: *måla in sig i ett hörn*, og det stammer igen fra engelsk: *paint oneself into a corner*.

Årtiets ord

Ti år karakteriseret ved ord sker ved at trække visse ord frem som i særlig grad viser hvad der stod centralt – og med en vis afstand til begivenhederne og de mange nye ting som forårsager paradigmeskift kan de rette ord udvælges, og her ser forsøget således ud med lutter danske ord:

1990: *cyberpunk* 'science-fiction-litteratur som beskriver et samfund styret af computernetværk'; *kogalskab*

'hjernesygdom hos kvæg som forårsager kramper og manisk adfærd'

1991: *affaldssortering* 'sortering af affald med henblik på genanvendelse eller forbrænding'; *ozonhul* 'hul i ozonlaget omkring jorden'

1992: *Agenda 21* 'handlingsprogram om holdbar udvikling, håndtering af affald; vedtaget på FNs miljøkonference i Rio det år'; *plug and play* 'automatisk installering af hardware'

1993: *Internet* 'globalt netværk af computere'; *wonderbra* 'brystholder som fører brysterne op'

1994: *EU-borger* 'borger i et EU-land'; *WWW* 'World Wide Web; det verdensomspændende elektroniske net'

1995: *lookalike* 'person som ser ud som en anden (kendt) person, genganger'; *snailmail* 'sneglepost, dvs. almindelig post i modsætning til elektronisk post'

1996: *demensklinik* 'klinik for personer med manglende hukommelse'; *forandringsparat* 'som har evne til at omstille sig'

1997: *cigarbar* 'bar med primært cigarrygning'; *rygerlunge* 'lunge som bærer præg af intens rygning'

1998: *dræbersnegl* 'skovsnegleart som i større antal kan forårsage skader på vegetation'; *tovholder* 'person som i en gruppe holder sammen på den, drager konklusioner, er ankermand'

1999: *behaviour management* 'opførselskontrol', *djøfisering* 'det at gøre noget svært administrerbart ved ansættelse af djøf-medlemmer, dvs. medlemmer af jurist- og økonomforbundet i Danmark'.

Pia Jarvad

Litteratur:

- Algeo, John 1980: Blends, a Structural and Systemic View. I: *American Speech*. Vol 52, for 1977.
- Graedler, Anne-Line og Stig Johansson 1997: *Anglicismeordboka. Engelske lånord i norsk*. Universitetsforlaget. Oslo.
- Heidemann Andersen, Margrethe 1998: Tosproget og mørklødet. I: *Nyt fra Sprognævnet* nr. 1, s.11–12.
- Jarvad, Pia 1999a: *Nye ord 1955–1998. Ordbog over nye ord i dansk 1955–98*. Gyldendal.
- Jarvad, Pia 1999b: Den engelske påvirknings art og mængde. I: Niels Davidsen-Nielsen m.fl.: *Engelsk eller ikke engelsk – That is the question*. Gyldendal.
- Jarvad, Pia 1999c: Anmeldelse af Graedler, Anne-Line og Stig Johansson: *Anglicismeordboka. Engelske lånord i norsk*. Universitetsforlaget. Oslo 1997. I: *Norsk Lingvistisk Tidsskrift*. Udkommer.
- Jarvad, Pia 1995a: *Nye ord – hvorfor og hvordan?* Gyldendal.
- Jarvad, Pia 1995b: Kryptosammensætninger og skabsafledninger i virkeligheden og i ordbøgerne. Jónsson, J.H., Kvaran, G., Svavarsdóttir, Á. (red.): *Nordiske Studier i leksikografi*, Reykjavík.
- Karker, Allan 1993: *Dansk i tusind år*. Politikens Forlag
- Leira, Vigleik 1990-: Nyord. I: *Språknytt. Meldingsblad for Norsk Språkråd*.
- Moberg, Lena 1990-: Några nyare ord i svenskan. I: *Språkvård. Tidskrift utgiven av Svenska språknämnden*, 1/1990, 1/1991, 2/1992, 2/1993, 2/1994, 2/1995, 2/1996, 2/1997, 2/1998.
- Moberg, Lena og Margareta Westman (red.) 1996: *Svenskan i tusen år*, Norstedts.
- Pettersson, Gertrud 1997: *Svenska språket under sjuhundra år*, Studentlitteratur.
- Norsk språkråd: *Lita dataordliste for nettet*. www.sprakrad.no/dataord.html
- Seltén, B. 1993: *Ny svengelsk ordbok*. Lund.
- Skolseg, Ellen 1997: Orddanningsselementer i gråsona mellom frie og bundne morfemer. I: *Ord om ord. Årsskrift for leksikografi*. Oslo
- Svenska datatermgruppens ordlista*, version 13, 17.8.1998.
www.nada.ktl.se/dataterm/rek.html
- Sørensen, K. 1997: *A Dictionary of Anglicisms in Danish*. Historisk-filosofiske Skrifter 18. Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab. I kommission hos Munksgaard. København 1997.